

DİVÂNÜ LÛGÂTİ'T-TÛRK'TE ARUZ VEZNİYLE YAZILMIŞ ŞİİRLER

Kemal ERASLAN

Aruz vezni :

Nazımda bir ahenk ölçüsü ve vasıtası olan aruz, Arap dilinin yapısına uygun olarak uzun-kapalı ve kısa-açık hecelerin beyitte belirli bir düzen içinde sıralanmasından oluşan bir sistemdir. Bilindiği gibi Arap dili ünsüz esasına dayanmaktadır. Harfle yazılan *â,ü,î* ünlüleri uzun ünlü, harekeyle gösterilen *a,u,i* ünlüleri ise kısa ünlü durumundadırlar. Kısa ünlüler ünsüzleri okuttukları gibi, uzun ünlüler de ünsüz değerinde olan hemze (ء)'nin okunmasını sağlarlar.

Arap dilinin esasını teşkil eden üçlü (sülâsi) kökler *فَعَلَّ* *fe-‘a-le* kalıbıyla gösterilir. Bu kalıba birtakım harfler ilâvesiyle genişletilmiş (mezîd) kalıplar ve bu kalıplara uygun seslerin birleşmesinden de yeni gövdeler elde edilir.

Arûz sisteminde esas teşkil eden ve *fe-‘a-le* kalıbından türetilip “tef’ile” adı verilen sekiz sâlim (zihâf veya illete uğramamış) tef’ile şunlardır:

فاعِلُن	fâ‘ilün	(-u-)	مُسْتَفْعِلُن	müstef‘ilün	(- -u-)
فَعُولُن	fe‘ûlün	(u- -)	مُتَفَاعِلُن	mütefâ‘ilün	(uu-u-)
فَاعِلَاتُن	fâ‘ilâtün	(-u- -)	مُفَاعِلَاتُن	müfâ‘aletün	(u-uu-)
مُفَاعِلَاتُن	mefâ‘ilün	(u- - -)	مُفَعُولَات	mef‘ûlâtü	(- - -u)

Bu sekiz sâlim tef’ilenin çeşitli şekillerde birleşmesinden asıl vezinler, zihâflı tef’ilelerin birleşmesinden de fer’ vezinler meydana gelir. Aynı tef’ile veya tef’ilelerin asıl ve fer’ vezinleri “bahir” denilen vezin gruplarını, hece yapısı bakımından aynı olan bahirler de “dâire”leri meydana getirirler. Herhangi bir veznin ses yapısına uygun kelimelerin birleşmesi ise “beyit” denilen nazım birimini teşkil eder.

Uzun ünlüyle biten heceler “uzun hece”, kısa ünlüyle biten heceler “kısa hece”, ünsüzle biten heceler de “kapalı hece” durumundadırlar. Uzun heceler

aynı zamanda “kapalı hece”, kısa heceler de “açık hece” kabul edilirler. Dikkat edilirse bu sekiz sâlim tef’ilenin altısında birer kısa (açık) hece, ikisinde ise üçer kısa (açık) hece bulunmaktadır. Üç kısa hecenin de tef’ilede ancak ikisinin bir arada bulunduğu görülür. Sekiz sâlim tef’ilede bulunan otuz iki hecenin onu “uzun hece”, on ikisi “kısa hece”, onu da “kapalı hece”dir. Uzun heceler de kapalı hece durumunda olduğuna göre otuz iki hecenin yirmisi uzun veya kapalı hece, on ikisi ise kısa veya açık hece yapısındadır. Sekiz tef’iledeki harf sayısı elli ikidir. Bunun kırk ikisi ünsüz, onu ise ünlüdür. Bu hece yapısı Arap dilinin ünsüz esasına dayandığını açıkça göstermektedir.

Oysa Türk dilinin yapısı tamamen ünlü ve ünsüz esasına dayanmaktadır; o kadar ki hecenin varlığı ancak içinde bir ünlünün varlığına bağlıdır. Türk dilini Arap dilinden ayıran diğer bir özellik de ünlü sayısının Türk dilinde fazla oluşudur. Bu arada söylenebilecek diğer önemli bir fark da, Arap dilinde en fazla iki, nadir olarak üç açık (kısa) hece bir kelimedede bulunabildiği hâlde, Türk dilinde beş-altıya kadar açık (kısa) hecenin bir kelimedede arka arkaya gelebilmesidir (*yüzini* < yü-zi-ni, *gelebileceği* < ge-le-bi-le-ce-ği gibi). Her iki dilin yapısındaki bu farklılık, normal olarak aruz vezninin kullanılmasında da kendisini göstermektedir. Türk dilinin aruz veznine intibakının birkaç yüzyıllık hazırlık devrine ihtiyaç göstermesinin asıl sebebi budur.

Türklerin İslâm kültürü dairesine girmeleri :

X. yüzyıldan itibaren Türklerin büyük kitleler hâlinde İslâmiyet’i kabul etmeleri ve Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Kara Han’ın devlet dini olarak İslâmiyet’i benimsemesi ile Türk tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu. Türklerin İslâm medeniyeti dairesine girmeleri sosyal ve siyasî hayatlarında olduğu kadar, kültür ve sanat hayatlarında da önemli değişme ve gelişmelere sebep oldu. İlim dili olan Arapça ile İslâmî ilimler, edebiyat dili olan Farsça ile de Fars edebiyatı tesiri X. yüzyıldan itibaren görülmeğe başladı. Edebiyatta Fars edebiyatını örnek alan Türkler, bu edebiyatın nazım şekillerini ve edebî türlerini benimsedikleri gibi Aruz veznini de benimsediler. Yeni nazım anlayışı ve Aruz vezniyle yeni ve klâsik bir edebiyat meydana getirmeğe çalışan aydın kesim yanında, bilhassa dörtlük esasına ve Hece veznine dayanan millî edebiyat geleneğini de halk şairleri devam ettirdiler. Böylece iki ayrı yapı ve anlayış çerçevesinde gelişen Türk edebiyatı sosyal ve kültür hayatımıza bağlı olarak devam etti.

Fuad Köprülü’nün isabetle belirttiği gibi, Aruz vezniyle ilk nazım örneklerinin Horasan ve Mâverâünnehr bölgesinin kültür merkezlerinde oturan ve Farsça’yı iyi bilen Türk aydınları tarafından meydana getirildiğini kabul etmek yerinde olur. Daha sonra bu akımın Doğu Türkistan’a uzandığı ve

XI. yüzyılda Kâşgar, Balasagun gibi Müslüman Türklerin kültür merkezlerinde geliştiği görülür. Yûsuf Hâs Hâcib'in mesnevî tarzında ve aruz'un Müttekârib bahrinde Şehnâme vezniyle (*Fe'ulün fe'ülün fe'ülün fe'ül*) yazdığı *Kutadgu Bilig*'i (h. 462 /m, /1069, 1070), XII. yüzyılda Edîb Ahmed b. Mahmûd Yûknekî'nin dörtlük tarzında ve yine Arûz'un Müttekârib bahrinde Şehnâme vezniyle yazdığı *Atabetü'l-hakâyık*'ı bu gelişmeye örnek olarak gösterilebilir.

Başlangıçta Fars edebiyatından mesnevî, gazel, musammat, kaside, rubaî ve kıt'a gibi türlerin alındığı ve geliştirildiği, aruz ölçülerinden de Hece vezninin 7, 8, 11, 12 ve 14 heceli ölçülerine uygun vezinlerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Şüphesiz ki ilk örneklerde görülen imâle ve zihâf gibi pekçok aruz hataları, şairlerin aruz veznini kullanmadaki tecrübeleri arttıkça ve Türk diline Arapça ve Farsça'dan giren kelimeler çoğaldıkça azalmış bulunmaktadır.

Divânü Lugâti't-Türk'teki Aruz'la yazılmış örnekler :

Divânü Lugâti't-Türk'te çoğu dörtlük tarzında olmak üzere Aruz vezniyle yazılmış altmış kadar örnek bulunmaktadır. Kullanılan ölçülerin sıklık sırasına göre dökümü şöyledir:

1. *Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*

Veznin hece sayısı on iki olup on iki örnekte kullanılmıştır.

2. *Müstef'ilün fe'lün müstef'ilün fe'lün*

Veznin hece sayısı on dört olup dokuz örnekte kullanılmıştır.

3. *Fâ'ilâtün fâ'ilün*

Veznin hece sayısı yedi olup altı örnekte kullanılmıştır.

4. *Mefâ'ilün mefâ'ilün*

Veznin hece sayısı sekiz olup beş örnekte kullanılmıştır.

5. *Müstef'ilün müstef'ilün fâ'ilün*

Veznin hece sayısı on bir olup beş örnekte kullanılmıştır.

6. *Müstef'ilün fâ'ilün*

Veznin hece sayısı yedi olup dört örnekte kullanılmıştır.

7. *Müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün*

Veznin hece sayısı on dört olup dört örnekte kullanılmıştır.

8. *Müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün*

Veznin hece sayısı on bir olup üç örnekte kullanılmıştır.

9. *Müstef'ilün fa'lün*

Veznin hece sayısı altı olup iki örnekte kullanılmıştır.

10. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'lün*

Veznin hece sayısı on olup iki örnekte kullanılmıştır.

11. *Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fa'lün*

Veznin hece sayısı on üç olup bir örnekte kullanılmıştır.

12. *Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fâ'ilün*

Veznin hece sayısı on beş olup bir örnekte kullanılmıştır.

13. *Müstef'ilün müstef'ilün fe'ülün*

Veznin hece sayısı on bir olup bir örnekte kullanılmıştır.

14. *Müstef'ilün müstef'ilün*

Veznin hece sayısı sekiz olup bir örnekte kullanılmıştır.

15. *Mefâ'ilün mefâ'illün*

Veznin hece sayısı sekiz olup bir örnekte kullanılmıştır.

16. *Mefâ'ilün fe'ülün mefâ'illün fe'ülün*

Veznin hece sayısı on dört olup bir örnekte kullanılmıştır.

17. *Müstef'ilün fe'ülün müstef'ilün fe'ül*

Veznin hece sayısı on üç olup bir örnekte kullanılmıştır.

18. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*

Veznin hece sayısı on bir olup bir örnekte kullanılmıştır.

19. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün*

Veznin hece sayısı sekiz olup bir örnekte kullanılmıştır.

20. *Müstef'ilün fe'ülün*

Veznin hece sayısı yedi olup bir örnekte kullanılmıştır.

21. *Müstef'ilün fa' müstef'ilün fa'*

Veznin hece sayısı on olup bir örnekte kullanılmıştır.

22. *Fe'ülün fe'ülün*

Veznin hece sayısı altı olup bir örnekte kullanılmıştır.

Bu listenin tetkikinden ilk İslâmî devir nazım örneklerinde en fazla on iki heceli Arûz ölçülerinden Recez-i müseddes-i sâlim (*Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*) vezninin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunu on dört, yedi ve sekiz heceli Arûz vezinleri takip etmektedir. On birli Arûz ölçülerinden Recez-i müseddes-i merfû' (*Müstef'ilün müstef'ilün fâ'ilün*) vezni beş örnekte, Remel-i müseddes-i mahzûf (*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*) vezni ise bir örnekte kullanılmıştır.

İslâmiyet'ten önce Mani ve Budist sahalarında meydana getirilen metinlerde hece vezninin beş-on beş heceli ölçüleri mısralarda değişik şekilde kullanılmıştır. Metinlerde 10, 11, 12, 13, 14 ve 15 heceli ölçülerin daha çok kullanıldığı, bunları da 7, 8 ve 9 heceli ölçülerin takip ettiği görülmektedir.

XI.-XII. yüzyıl mahsullerinden olup dörtlük tarzındaki hikmetlerden oluşan *Divân-ı Hikmet*'te ise on ikili hece ölçüsü kullanılmıştır. Bu hususlar dikkate alındığında, Türk şiirinde hecenin on ikili ölçüsünün on birli ölçüden daha yaygın olduğu, ayrıca on birli hece ölçüsüne yakın olması sebebiyle Aruz'un on bir heceli Remel-i müseddes-i mahzûf (*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*), Hezec-i müseddes-i mahzûf (*Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün*), Müttekârib-i müsemmen-i maksûr (*Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül*) gibi vezinlerinin tercih edildiği görüşü yerine, bilâkis bu vezinlerin kullanılmasının, on bir heceli hece vezninin yaygınlaştığı görüşünü benimsemek daha uygun olur sanırız.

Dîvânü Lugâti't-Türk'te yer alan manzumelerin Arûz'la yazılanları üzerinde ilk ciddî araştırmayı yapan ve konuyu Türkoloji âleminde gündeme getiren sayın meslaktâşım Prof. Dr. İ. V. Stebleva'ya teşekkürlerimi bildirir, sizleri saygıyla selâmlarım.